

ЛІБЕРАЛЬНА ДЕМОКРАТІЯ: ІДЕОЛОГІЧНІ СТАНДАРТИ ТА ОБ'ЄКТИВНІ УМОВИ

Надзвичайно важко розмірковувати над політичним устроєм народу, який впродовж минулого століття мав їх аж три — консервативну монархію, комуністичний соціалізм і ліберальну демократію, причому, жоден з них так і не наблизився до власного ідеалу. Нині, коли окремі вади української демократії дедалі більше вочевиднюються як цілісна системна дисфункція, мимоволі закрадається думка, що річ не стільки в устроях, скільки в самому народові, передусім, його політичних якостях.

Давня консервативна та реалістська істина про те, що не існує ідеального політичного устрою наполегливо ігнорується, а провал комуністичної спроби збудувати «рай земний» — безкласове і бездержавне суспільство загального щастя так і не став попередженням для тих, хто прагне створити ідеальну ліберальну демократію, видаючи природну недосконалість цієї системи (як і будь-якої іншої) за часткові недоліки, котрі можуть бути подолані такими ж частковими нормативно-інституційними облаштуваннями та переоблаштуваннями. Якщо тоталітаризм розуміти не як всеосяжну і всепроникну державу, що цілковито (тотально) контролює суспільне життя, а як прагнення, засобом такої держави, цілковито (тотально) втілити певний ідеологічний принцип (комуністичний, фашистський, ліберальний), витіснивши і знищивши в соціальній практиці все, що цьому принципу суперечить, то можна стверджувати, що нині ліберальний тоталітаризм заступив тоталітаризм комуністичний. Тоталітарна стратегія, спрямована на створення ідеологічно стерильних суспільств (якими б не були ідейні засади цієї стратегії — ліберальні, комуністичні, фашистські), приречена на історичний провал, оскільки таких суспільств не існує, так само як немає цілковито здорових людей — без карієсу чи печії.

Тоталітарне рабство полягає не в державному рабстві, а в рабстві ідеологічному — в перетворенні ідеологом на об'єкти поклоніння, а ідеологій на світські релігії. Власне це й відбулося в рамках такого світоглядного типу і типу політичного мислення (разом з відповідними їм соціальними практиками) як ідеалізм. Останній є прагненням завершити історію втіленням утопії, а також включає ідею ціннісно-системно гомогенного світу, тобто такого світу, котрий

компонується суспільствами з однаковим політичним устроєм і є облаштованим за єдиним ідеологічним принципом — глобальною демократією лібералів, світовою диктатурою пролетаріату комуністів чи світовим расовим порядком фашистів.

Поразка фашистського та комуністичного ідеалізмів призвела до виникнення ідеологічно однополюсних міжнародних відносин, в яких цілковито запанував ідеалізм ліберальний (разом з його носієм — євроатлантичним світом та американським гегемоном). Світове суспільство, силами американського гегемонізму, трансформується в ліберальну теократію (ліберальний халіфат з пророком В. Вільсоном та обраним народом-месією — американцями), а людина-політична стає ідеологічно одномірною, неспроможною до ідеологічної рефлексії через відсутність конкурентних ідеологічних формацій, затаврованих як антилюдські, протиприродні, єретичні вчення.

Загалом, політична релігія «свободи» є таким самим ідолопоклонством як і політична релігія «класу» чи політична релігія «раси». Вона так само вимагає жертвоприношень. Однак, «свобода» нищить підступно, анонімно, опосередковано — її жертви винні ще до власної загибелі, радше, «самі винні», оскільки не змогли скористатися зі «свободи». Головним наслідком тотального запровадження цієї цінності до соціального життя є конкуренція, котра позбавлена високої шляхетності свого аксіологічного витоку, постаючи механізмом селекції і засобом ліберального терору, який технічно та ціннісно переважає комуністичні і фашистські засоби терору тим, що не має «обличчя» (в особі тоталітарної держави з її каральними органами та концентраційними таборами), тобто є анонімним.

Глобальне поширення ліберальної демократії і тотальна лібералізація світу має два аспекти — владно-силовий і культурно-ідеологічний. З одного боку, йдеться про домінування в сучасних міжнародних відносинах, уособленого американським гегемонізмом, євроатлантичного центру сил, який поширює на решту країн світової спільноти і на неї загалом власні уявлення про кращий політичний устрій, а також є об'єктом наслідування для слабших народів напів-периферії і периферії. Останні або (за звичкою всіх упосліджених) просто копіюють дужчих та успішніших, або намагаються відтворити їх шлях успіху, наївно сподіваючись перевершити «сильних світу цього», діючи за правилами і в рамках інститутів цими «сильними» запропонованими чи нав'язаними.

В культурно-ідеологічному розумінні, йдеться про

стандартизацію позаєвроатлантичного світу за соціальними стандартами євроатлантичного центру сил. Таким чином, глобально розгортається один з найефективніших засобів домінування — світова нормативно-інституційна мережа та ціннісна система, призначена, силою і волею гегемона, впорядкувати світ шляхом запровадження шаблонних моделей ліберальної демократії, ринкової економіки, індивідуалістсько-споживацької соціальної культури. Загалом — той хто стандартизує суспільне життя, той в ньому панує.

Євроатлантичні стандарти суспільного устрою мають, передусім, ідеологічний та соціокультурний характер — вони визначаються як найкращі з усіх можливих, а ліберальний світ — як найкращий з усіх можливих суспільних світів. Означені стандарти послугують зразками перетворення решти суспільств, постаючи, водночас, рецептами реформування країн напів-периферії і периферії. Таким чином, перехід до ринку і демократії в цих двох сегментах світової спільноти є, переважно, індоктринацією лібералізмом та культурною дифузією, тобто глобальним поширенням соціокультурних зразків євроатлантичного світу (інакше кажучи — цивілізаційною експансією). Питання ефективності, порядку, добробуту і стабільності новореформованих суспільств є вторинним, натомість, питання глобального домінування і глобальної віри — первинним. Народи світу навертаються в лібералізм, а євроатлантичний світ, уособлений американським гегемонізмом, отримує надійний, прихований, постійно діючий засіб домінування. З часом з'ясується, що різноманітні реформатори посткомуністичних суспільств (ринковики і демократи) були, передусім, проповідниками і служителями ліберального світського культу, а не тими, хто прагнув кращого майбутнього для своїх народів, надаючи перевагу їх ідеологічному спасінню перед економічною ефективністю та політичною доцільністю.

Посткомуністична трансформація в сучасному світовому суспільстві фактично є тотальною трансформацією цих напів-периферійних соціумів за соціальними стандартами євроатлантичного центру сил. Всеосяжні політичні реформи відбуваються за визначеними напрямками та орієнтирами — створення демократичної і демонтаж тоталітарної держави; побудова громадянського суспільства; нейтралізація та уникнення націоналізму шляхом втілення концепції «політичної нації»; вступ до євроатлантичних інтеграційних та безпекових структур. Таким чином, посттоталітарна трансформація постає такою собі

«реалізацією словника», транзитивною стратегією, спрямованою на втілення в соціальну практику цих позаєвроатлантичних народів базових концептів і цінностей євроатлантичного світу.

Інституційна сфера є найбільш пластичним сегментом будь-якого суспільства, тобто її, на відміну від геополітичного розташування, расово-етнічного субстрату, цивілізаційної належності, стратифікаційної структури, змінити (реформувати) найлегше. Через те, наведені вище, трансформаційні орієнтири і стандарти суспільного устрою переважно втілюються шляхом відповідного інституційного переоблаштування. Однак, будь-який соціальний лад є потрійним поєднанням цінностей, ресурсів, інститутів і його неможливо змінити винятково інституційною реструктуризацією. Демократія, в цьому сенсі, є не лише певним способом інституціоналізації політичного устрою, вона ще й вимагає відповідного розподілу ресурсів та відповідного ціннісного забезпечення. В разі, коли ресурсний розподіл буде нерівномірним, а цінності нав'язуватимуться ззовні, отримуємо таку форму реальної демократії як олігархія — ідеальний об'єкт домінування та експлуатації в рамках однополюсного світового суспільства.

Ефективне та життєздатне суспільство неможливо створити лише шляхом інституційного переустрою за певними ціннісними зразками (стандартами). Запровадження до політичного життя народів пострадянської напів-периферії концептів та інститутів демократичної держави, громадянського суспільства, політичної нації, формально їх трансформували, присутньо призведе до олігархізації, соціальної нерівності і пониження міжнародного статусу. Більше того, постає питання наскільки взагалі ці концепти та інститути можуть прищепитися на іншому соціальному ґрунті чи радше якими будуть їх сходи. Так, демократична держава, загалом, є «мінімальною» державою, тобто державою загальносуспільна роль якої зведена до мінімуму. Однак, національні та міжнародні імперативи виживання напів-периферійного суспільства вимагають протилежного — сильного та активного державного втручання, адже, чим пізніше країна долучається до міжнародної політичної, економічної, культурної конкуренції, тим більша роль держави.

Громадянське суспільство зазвичай визначається як сегмент політичної системи, котрий протистоїть державі — структурно розмаїта соціальна сфера, що komponується автономними організаціями та інституціями і в якій укорінена громадянська

свідомість¹. Однак, принаймні у випадку напів-периферійних країн, таке розокремлення виглядає штучним, оскільки важко уявити структури громадянського суспільства, які б не регулювалися і не підтримувалися державою. Інакше кажучи, незалежного від держави громадянського суспільства просто не існує. Тут радше йдеться про соціальне відгалуження держави, яке, через певний потенціал самоорганізації, не потребує безпосереднього державного втручання.

Беззастережна віра в те, що існує сегмент суспільства, котрий своєю цілковитою особистістю протистоїть загрозі державного авторитаризму може мати цілком негативні наслідки. Зокрема, під прикриттям ідеї незалежності інститутів громадянського суспільства (а доволі часто громадянське суспільство зводиться винятково до автономних громадських організацій та інституцій), зовнішніми гегемоністськими та внутрішніми деструктивними силами може інспіруватися утворення та підтримуватись функціонування квазі-незалежних громадських організацій, які фактично здійснюватимуть підривну антидержавну діяльність. Якщо посткомуністичне суспільство і потребує чогось в громадянському сенсі, то це не громадянське суспільство, а суспільство громадян: сміливих, принципових, критичних, спроможних дати гідну відсіч будь-якому олігархічному знущанню над собою в якій би формі воно не здійснювалось — чи пониження рівня життя, чи галасливої і безрезультатної різнокольорової фієсти-революції.

Концепт та інститути політичної нації інтенсивно запроваджуються в перехідних суспільствах з подвійною метою: нейтралізації націоналізму та уникнення міжетнічних конфліктів. Глобальне домінування вимагає максимально мирного та умиротвореного міжнародного суспільства. Націоналізм напів-периферійних і периферійних народів створював, створює і створюватиме проблеми для держав світ-системного ядра, адже, саме він емоційно та культурно живить сили глобального опору світовому домінуванню. Звідси й намагання підмінити націоналістичне прагнення до державного самоутвердження на міжнародній арені розмитим і благодушним терміном «політична нація». Хоча — яка нація не політична? І чим є нація як не розгорненням етнічного ядра (спільного геополітичного середовища, історичної міфології, мовно-

---

¹ Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы: Пер. с нем. — М.: (РОССПЭН), 2002. — с. 61-62

побутової сфери) в єдиний політичний, економічний, правовий, культурний простір, гарантований національною державністю. Таке розгорнення неминуче відбувається через політику, супроводжуючись конфліктами (більшої чи меншої інтенсивності) та протистояннями (більшої чи меншої гостроти), що робить будь-який націоналізм і націю політичними.

Стосовно міжетнічних конфліктів слід зауважити, що їх просто не оминати. Навіть інтенсивно практикуючи концепт «політичної нації», навряд чи вдасться уникнути об'єктивного протистояння етносів, яке можна лише «заморозити», причому, переважно авторитарними методами, що цілковито суперечить ліберально-демократичному походженню цього концепту. Всі ми були свідками відновлення давніх міжетнічних конфліктів в посттоталітарних та поставторитарних країнах, що цілком природно для ліберальної демократії, яка за базовий механізм має конкуренцію. Зрештою, звідки впевненість, що ця конкуренція може відбуватися лише між індивідами та економічними організаціями, а не між різними етнічними групами? Можливо ліберально-демократичний устрій, принаймні в напів-периферійних і периферійних країнах, більше провокує міжетнічні конфлікти, ніж їх стримує. Не слід забувати, що великі європейські нації були створені переважно авторитарними методами до яких зверталися великі європейські монархії і монархи. Видатних зразків «плавильних казанів» переселенських націй не так вже й багато. Крім того, невідомо, що станеться з цими «казанами» в разі падіння рівня добробуту, ослаблення контролюючих політичних механізмів, ерозії культурної ідентичності і потужних зовнішньополітичних викликів.

Стандартизовані та уніфіковані цінності «демократичної держави», «громадянського суспільства», «політичної нації» (як і багато інших ліберальних цінностей євроатлантичного походження) в країнах напів-периферії і периферії чим далі тим більше перетворюються на засоби маніпуляції масовою свідомістю, так само як і «побудова ліберальної демократії» стає питанням не стільки реально-політичної реструктуризації, скільки питанням ідеологічних установок. Прикладом такого віртуального соціального перетворення послугує, зокрема, вся проблематика вступу до НАТО, яка звелася винятково до референдуму, тобто до пропаганди, до зусиль, спрямованих не на розвиток і зміцнення системи національної безпеки, а на зміну стану масової свідомості.

Розгляд ліберальних рецептів реформування пострадянських

економік доводить, що тут також йдеться більше про культурну дифузію (перенесення культурних зразків) та індоктринацію лібералізмом, ніж про суто економічні поради. Таким чином, слід враховувати, передусім, ціннісний зміст та ідеологічне навантаження цих, начебто економічних, рекомендацій.

Стратегії і перебіг реформування транзитивних суспільств пострадянської сфери демонструють цивілізаційний та ідеологічний характер стратегічних рецептів, за якими розвинені країни світ-системного ядра рекомендували означені реформи здійснювати. Передусім, євроатлантичні стратегічні приписи ґрунтувалися на ідеальній моделі ідеальної ринкової економіки, причому, в основі цієї моделі перебувала базова цінність суспільств Західної Європи та Північної Америки — цінність «свободи». Дж. Сакс пропонує до втілення колишнім ворогам по системі біполярності теоретичний конструкт досконалої ринкової економіки з такими характеристиками: економічна свобода; право власності; правові ринкові інститути; жорсткі бюджетні обмеження².

На підтвердження універсальності своїх теоретичних побудов і похідних від них стратегічних рецептів, Дж. Сакс наводить такий аргумент: «Можна з певністю стверджувати, що в майбутньому ринкові моделі стануть більш схожими одна на одну. Країни прагнуть перейняти економічні моделі, які добре себе зарекомендували. Крім того, чим далі тісніша торгівельна та фінансова інтеграція змушують країни робити кроки з гармонізації їх політик» [1, с. 308]. Саме глобальні ринкові сили, на його думку, призводять до зникнення особливих рис капіталізму в Західній Європі і Японії. Однак, чи «знають» ці «ринкові сили», що вони поширюють ліберальні уявлення про ринкову економіку, і чи не пояснюється такий антропоморфізм намаганням інтегрувати означені ліберальні уявлення до об'єктивного світового процесу, тобто видати їх за єдиною можливою мету розвитку людства і кінцевий пункт його прогресу.

Як вже зазначалося, ключовою цінністю лібералізму та похідних від нього економічних і політичних рецептів є цінність «свободи» і саме ця цінність, а не той чи інший позитивний досвід є ключовою у формулюванні означених реформістських рецептів. Ф.А. Хайєк розробив одну з найадекватніших концепцій свободи. На його думку, свобода — це винятково відсутність примусу, тобто вільною можна

---

² Сакс Дж. Рыночная экономика и Россия: Пер. с англ. / ВВСМРМ — М.: Экономика, 1994. — с 128-129.

вважати лише ту людину, котрій ніхто не віддає конкретних наказів і за яку ніхто не вирішує яким чином реалізувати її власний людський потенціал. Цьому визначенню свободи він протиставляє три інші: колективна свобода соціальної спільноти (зокрема, нації); свобода як спроможність долати зовнішні перешкоди; свобода як здатність до самообмеження. Видатний політичний мислитель послідовно критикує всі ці три дефініції на підставі першої. Колективна свобода, на думку Ф. А. Хаєка, в разі її реалізації, може призвести до того, що народ, задля здобуття незалежності, обере авторитаризм, ставши менш демократичним ніж за часів правління метрополії. Свобода як спроможність долати перешкоди більше стосується, на думку Ф.А. Хаєка, фізичного світу та здатності людини його контролювати. Свобода як спроможність до самообмеження постає, згідно з цим мислителем, свободою метафізичною, тобто такою, що притаманна високодумним філософам та стоїкам³. Таким чином, цей духовний батько сучасного лібералізму вважає свободу винятково відсутністю примусу, визначаючи останній як вирішення однією людиною чи інститутом за інших людей як їм жити і що їм робити. Інакше кажучи, свобода визначається негативно як вільний простір людської самореалізації до якого ніхто не може втручатись. І саме це визначення свободи лежить в основі всіх ринково-ліберальних рекомендацій транзитивним суспільствам і державам.

Інший видатний сучасний економіст М. Фрідман, своїм баченням ідеальної економіки, демонструє яким чином базова для сучасних лібералів цінність «свободи» визначає економічні погляди, перетворюючи їх з практично-реалістичних на ідеалістичні, тобто причетні ліберальній утопії. Видатний економіст-ліберал стверджує: «... економічна діяльність є не єдиною сферою людського життя в якій комплексні та витончені структури зринають як невмотивований наслідок взаємодії великої кількості індивідів, кожен з яких наслідуює винятково власні інтереси»⁴. На його думку, більшість практик та інститутів людського суспільства виникають як результат вільного ринку ідей. Соціальні цінності, культура, договори — все це розвивається подібним чином, через добровільний обмін і спонтанну кооперацію, через успіх і помилку, через сприйняття і заперечення. Подібно до Ф.А. Хаєка, цей мислитель стверджує, що для успішного

---

³ Гаєк Ф. А. Конституція свободи / Пер. з англ. Мирослави Олійник та Андрія Королишина. — Львів: Літопис, 2002. — с 21-25.

⁴ Friedman M. Free to Choose. — First Harvest— 1990 — с. 25.

функціонування суспільства потрібні не стільки команди (конкретні вказівки), скільки добровільна кооперація. Тут слід знову звернутися до хасківських уявлень і відзначити, що закон, на думку цього мислителя, виконує анонімно-розмежовуючу функцію, тобто функцію розокремлення сфер свобод громадян. Відповідно, чим більш анонімним є закон, тим він кращий, і саме анонімність та деперсоніфікованість закону відрізняє його від наказу, котрий є конкретною вказівкою що й кому робити.

Практик сучасного лібералізму Л. Ерхард, своєю діяльністю і своїми переконаннями, також доводить, що в основі його економічних поглядів та реформ перебуває цінність «свободи» як вища мета будь-якої економічної політики: «...вільне підприємницьке господарство збережеться у нас до тих пір, доки наша держава стоятиме на варті свободи»⁵. Він же, цілком в ліберальній традиції, стверджує, що головним позитивним наслідком запровадження цінності свободи до економічного життя є вільна конкуренція, яка можлива лише за виконання чотирьох основних умов: відсутність будь-якого пригнічення свободи; заснованість свободи винятково на моральному і правовому кодексі народу; набуття свободою форми загальнообов'язкового закону; її існування як найвищої цінності суспільства. Таким чином, вже з цього визначення стає зрозумілим, що не всі народи і суспільства спроможні сприйняти економічну модель ґрунтовану на цінності «свободи», адже, не у всіх вона є найвищою соціальною цінністю; ключовим елементом національної етики і права; загальнонаціональним законом. Показово, що негативне ставлення Л. Ерхарда до державного втручання в економічне життя аж ніяк не заважає йому стверджувати, що саме ця цінність повинна бути в основі активної державної політики, тобто державне втручання є цілком припустимим якщо воно виправдане ліберальними ідеологемами. Більше того — це навіть не втручання, а захист чи розвиток свободи, що вочевидь перегукується з твердженнями комуністів про «відмираючий» характер їх держави — диктатури пролетаріату, котра і не є власне державою, а тому має цілковите історичне право на активну та всеосяжну (тоталітарну) політику. Показовою, з точки зору ідеологізму ерхардівських уявлень, є його переконаність у взаємозалежності та взаємообумовленості ринку і демократії, які одне без одного не можуть існувати. Через

---

⁵ Эрхард Л. Благосостояние для всех: Репринт, воспроизведение: Пер. с нем. / Авт. предисл. Б. Б. Багаряцкий, В. Г. Гребенников. — М.: Начала-Пресс, 1991. — с. 133.

те, економічна політика демократичної держави полягає винятково у забезпеченні роботи механізму конкуренції.

Прикметно як уявлення Ф.А. Хаєка надають аргументи проти поглядів його ж однодумців, котрі здійснювали реформи в посткомуністичних країнах. Йдеться про заперечення цим мислителем такого політико-адміністративного явища та типу мислення як «конструктивізм». Його критика стосується апріорних поглядів на те, яким чином має бути влаштоване суспільне життя та наступного нав'язування цих поглядів членам суспільства органами державної влади через систему наказів. Саме у такий спосіб руйнується об'єктивний механізм підтримання свободи. На думку Ф.А. Хаєка, свобода існує завдяки розподілу знань в суспільстві, коли кожен індивід є носієм унікальних знань, які він обмінює на такі ж унікальні знання інших. Інакше кажучи, ніхто не може знати за іншу людину, що їй робити, які цілі наслідувати, в який спосіб реалізувати свої унікальні знання і досвід. Конструктивізм полягає в тому, що виробляється певна система уявлень, яка вважається найкращою і нав'язується решті суспільства.

Однак, ліберальні рецепти економічних та політичних реформ в посткомуністичних країнах і є показовим зразком того конструктивізму, який так критикував Ф.А. Хаєк. Те, що є природнім для євроатлантичних суспільств, постаючи породженням їх культури, для суспільств напів-периферійної Східної Європи є конструктивізмом — системою апріорних поглядів (стандартів), що нав'язуються державам та народам, які звикли існувати за іншими стандартами та в рамках інших соціальних структур. Ніхто не стверджує, що ліберальні рецепти цілковито не застосовні на цих теренах, проте, результати можуть бути протилежні від очікуваних. Зокрема, що станеться в суспільстві, яке бідне, позбавлене ресурсів і не звикло до інституту приватної власності, в разі, коли будуть запроваджені всі три фрідеманівські економічні свободи. Нарешті, зринає ще одна суперечність ліберальних поглядів, що проектується, у формі реформістських рецептів, на сферу напів-периферії та периферії. Така суперечність полягає в тому, що інструментом втілення своїх ліберальних рецептів в позаєвроатлантичних суспільствах вони бачать той інститут, який ними найбільше заперечується — державу.

Політико-теоретичний та політико-практичний плюралізм є найкращою протиотрутою від будь-яких світських політичних релігій, а отже й від тоталітаризмів, що з них випливають. Існування в сучасному політичному універсумі є існуванням серед багатьох

(переважно, конкуруючих чи, навіть, взаємовиключних) цінностей, а також серед різних політичних устроїв — як демократичних, так і авторитарних. Ліберальна цінність «свободи» поширена на решту народів світу неминуче призведе до того, що частина з них оберне політичний устрій, який відрізнятиметься від ліберальної демократії. Зрештою, будь-який політичний устрій містить в собі як авторитарні, так і демократичні елементи, а проблема визначення цього устрою є проблемою структурної пропорції — в демократії переважають демократичні елементи, в авторитаризмові — авторитарні. Винятково ідеологічним аспектом глобального домінування можна пояснити прагнення провідних держав світу (передусім, світового гегемона) визначати за інших яке структурне поєднання демократичних та авторитарних елементів належить вважати демократією, а яке авторитаризмом.